

Dolors García-Torra

UNIVERSITAT DE BARCELONA

Dolors García-Torra és diplomada en Infermeria per l'Escola d'Infermeria Blanquerna (Universitat Ramon Llull, 1999), llicenciada en Antropologia Social y Cultural (Universitat de Barcelona, 2007) i màster en Antropologia i Etnografia (Universitat de Barcelona, 2012). El seu treball de màster, titulat *Morir de riure: la part del darrere dels rituals funeraris a un tanatori de l'Anoia*, versa sobre la forma i funció dels rituals funeraris i la preparació del cos present per a la seva disposició i exhibició pública en el marc de la vetlla.

“Ets pols, i a la pols tornaràs”

Inhumacions al Nou Cementiri Parc d'Igualada

Tomba. Cementiri Vell d'Igualada (2016) GARCIA-TORRA

El trànsit de la vida a la mort que ineludiblement patirà tot ser humà és escenificat a través del ritual funerari que, per mitjà de dispositius simbòlics complexos, permetrà que la mort tingui un espai i un moment social. Per a la seva dramatització es requereix un marc escènic —sala de vetlla, església i cementiri— i uns actors que li donin sentit a través d'un procés interactiu pautat culturalment i seguint unes regles fixades per la tradició. La funció principal que li atribueixen totes les cultures és la de socialitzar la pèrdua, fer-la pública i participativa a la comunitat (Allué, 1998:75). L'última fase de la transició estarà marcada per la trobada íntima del difunt amb els seus parents en el moment de la sepultura del cos o la col·locació de les cendres a l'urna,

que és facilitada per les empreses de serveis funeraris.

A la ciutat d'Igualada, el Cementiri Vell és el quart espai funerari que ha acollit les restes mortals dels seus difunts.¹ L'edificació és d'estil neoclàssic, i respon a la fórmula de cementiri modern, que representa l'exili dels morts de l'àmbit urbà i que s'inclou dins d'un projecte que va formar part dels nous plans urbanístics de l'època que configurarien la ciutat moderna. Està format per edificis i recintes arquitectònicament diferenciats i limitats per murs alts que n'amaguen el contingut, com els manicomis, les noves presons, els hospicis i els cementiris (Allué, 2004:162). L'espai vuitcentista, amb més de dos cents anys d'història, s'ordena en forma rectangular, envoltat per un claustre de tipus dòric

És cert que un cop produït el traspàs, els morts canvien de domicili i van a parar a dominis invisibles o al no-res. Però també requereixen algun tipus de presència entre els mortals en el seu mateix món físic. A la ciutat d'Igualada, actualment, aquesta necessitat és coberta per dos cementiris que representen dues modalitats ben diferents de cementiri urbà. D'una banda, té un interessant cementiri vuitcentista, d'estil neoclàssic —el Cementiri Vell— i, de l'altra, un cementiri contemporani —el Cementiri Nou—, projectat per dos arquitectes de renom internacional, Enric Miralles i Carme Pinós. Com que falta lloc al vell recinte funerari, no hi ha cap altra alternativa que inhumar al Cementiri Nou, cosa que no convenç un nombre important d'usuaris. Per a ells, portar a terme les pràctiques *post mortem* en un indret de disseny, com és la nova edificació funerària, els suposa estar utilitzant un cementiri projectat per uns arquitectes a partir d'un espai essencialment representat o concebut, aliè al seu entorn i les apropiacions que se suposa que ha de servir. Com que és un espai arquitectònic de nova generació, el cementiri no disposa dels codis de significat simbòlic forjats per la tradició que fan que sigui un espai reconegut i apte com a lloc de respòs etern. Per això, els seus usuaris duen a terme accions de revaloració contínua per tal de rehabilitar el valor d'ús de l'espai i la seva significació com a obra.

Ciertamente, una vez producido el traspaso, los muertos cambian de domicilio y terminan en dominios invisibles o en la nada. Pero también requieren algún tipo de presencia entre los mortales en su mismo mundo físico. Actualmente, en la ciudad de Igualada (Cataluña), esta necesidad está cubierta por dos cementerios que representan dos modalidades muy diferentes de cementerio urbano. Por un lado, cuenta con un interesante cementerio decimonónico, de estilo neoclásico —el Cementerio Viejo— y, por el otro, con un cementerio contemporáneo —el Cementerio Nuevo— proyectado por dos arquitectos de renombre internacional, Enric Miralles y Carme Pinós. A falta de lugar en el viejo recinto funerario, no hay otra alternativa que inhumar en el Cementerio Nuevo, lo que no convence a un número importante de usuarios. Para ellos, llevar a cabo las prácticas post mortem en un lugar de diseño, como es la nueva edificación funeraria, les supone estar utilizando un cementerio proyectado por unos arquitectos a partir de un espacio esencialmente representado o concebido, ajeno a su entorno y a las apropiaciones para las que se supone que debe servir. Al ser un espacio arquitectónico de nueva generación, el cementerio no cuenta con los códigos de significado simbólico forjados por la tradición que hacen que sea un espacio reconocido y apto como lugar de respondido eterno. Por ello, sus usuarios llevan acciones de continua revalorización para rehabilitar el valor de uso del espacio y su significación como obra.

Obviously, after they pass away, the deceased change place and end up in some invisible domains or nothingness. But they also need some kind of presence among mortals in their own physical world. In Igualada, a city in Catalonia, this need is currently covered by two cemeteries that represent two very different types of urban cemetery. On the one hand, we have an interesting, neoclassical-style, nineteenth-century cemetery, known as the Old Cemetery. On the other hand, there is a contemporary cemetery (the New Cemetery) which was designed by two internationally renowned architects, Enric Miralles and Carme Pinós. Given the lack of unused space in the Old Cemetery, there is no alternative but to bury the deceased in the New Cemetery, even though it does not convince a significant number of users. In their view, carrying out post-mortem practices in a design place, such as the new funerary building, entails using a cemetery represented or conceived by architects, which is alien to their environment and the appropriations which it is supposed to serve. Being a new-generation architectural space, the cemetery does not have the codes of symbolic meaning forged by tradition that make it recognisable and suitable as a place for eternal rest. Consequently, its users keep trying to give it new value by means of different actions that give the work new meanings.

Paraules clau: Pràctiques *post mortem*, cementiri paisatgístic, arquitectura "d'autor", arquitecturització de l'espai, apropiació de l'espai.

Palabras clave: Prácticas *post mortem*, cementerio paisajístico, arquitectura "de autor", arquitecturización del espacio, apropiación del espacio.

Keywords: Post mortem practices, landscape cemetery, signature architecture, architecturisation of space, appropriation of space.

¹ La dada més antiga de què es disposa pel que fa a la història de les edificacions funeràries a la ciutat d'Igualada és del període comprès entre el 1059 i el 1087, amb la

Blocs de nínxols. Cementiri Vell d'Igualada (2016) GARCIA-TORRA

on s'ubiquen els nínxols. També s'hi van incloure diversos recintes, com els porxats, la capella i el dipòsit. Un porta monumental de l'escultor igualadí Celdoni Guixa dona pas al que pels igualadins ha representat durant força temps una forma de passejar per carrers tranquils, observar les tombes i els panteons i admirar-ne la construcció i els elements ornamentals. A l'interior, els més de set mil nínxols i tombes guarden les despulles de milers de conciutadans, les vides dels quals, si fos possible historiar-les, ens farien la descripció més exacte i completa del que era i ha estat fins avui Igualada des de principis del segle XIX.

Les visites plaents per aquest espai, “autèntic rebost estable de dades sobre vides” (Cavallé, 2001:XVII), han canviat des que, per nous requeriments en l'atenció fúnebre –al Cementiri Vell faltava espai per als nous enterraments–, l'any 1991 es va inaugurar a la ciutat un nou recinte funerari projectat pels arquitectes Enric Miralles i Carme Pinós.² El Cementiri Nou o Cementiri Parc Municipal d'Igualada (que n'és la denominació oficial) forma part del conjunt de cementiris europeus del segle XX que evidencien la creixent hibridació entre les disciplines de l'arquitectura i el paisatgisme (Garcia, 2011). Amb un ús renovat de les tècniques cons-

consagració de la primera església a la qual es va assenyalar un espai de terra al voltant, al s'anomena *fossar o cementiri primitiu*. L'any 1356 es parla de cementiri de nova construcció i s'indica que estava situat a la part nord de la parròquia. Amb la construcció del temple de Santa Maria, aquest nou recinte es va traslladar davant de la porta principal, i va ser beneït el 25 de gener del 1700 pel Doctor Josep Llorens. Dos anys després, s'hi van traslladar les restes que hi havia al cementiri vell. L'any 1816, amb la promulgació de les noves ordenances de sanitat, el capità general del Principat va decretar el tancament i el trasllat definitiu d'aquest espai provisional a extramurs. Mentres-

tructives tradicionals, pertany a un conjunt d'obres amb les quals l'arquitectura espanyola va irrompre a l'escena internacional a finals del 1980. Per aquest motiu, el nou espai funerari apareix esmentat i fotografiat en nombroses revistes i llibres d'arquitectura, tant nacionals com internacionals, donat el prestigi que van assolir els arquitectes barcelonins. Elements constructius originals com les estructures de formigó, nínxols en talussos oblics, solcs, ascensos i descensos abruptes de terreny i una cromàtica similar al sòl circumdant configuren un cementiri "d'autor", tot un exemple d'espai públic "de qualitat" que respon a la confiança plena que s'ha donat als projectistes per dissenyar un indret que, especialment, obeeix a la seva capacitat d'innovació i creativitat en la generació de formes que representen les diferents maneres d'entendre la vida i la mort. La carència d'exigències funcionals va propiciar, en paraules d'A. Blanco (2015:189), una arquitectura lliure i extravagant; arqui-

tectures "fantàstiques" en què tot s'hi val i no hi ha límits per a la imaginació del creador. Sigui com sigui, a partir d'ara, les passejades dels visitants pel Cementiri Nou ja no permetran contemplar les diferents tipologies i localitzacions de tombes d'un ventall arquitectònic i escultòric exquisit. A diferència del Cementiri Vell, el nou espai dissenyat per Miralles i Pinós s'inclourà dins de la nova arquitectura funerària, en què recorre aquest espai "voldrà ser una experiència que evocarà en els visitants emocions humanes col·lectives, com ara la pèrdua, la tristesa, l'esperança i l'alegria" (Loosle, 1991:26-39). A Igualada, el resultat de la construcció *in situ* del conjunt funerari inspirat en les tècniques del Land Art³ són topografies artístiques. En la unió total de l'arquitectura amb la natura es genera una topografia artificial en les concavitats de la qual, els llocs estàtics, els canvis de nivell, les fenedures, etc., hi troben la funció del record i de la memòria pròpia de tot recinte funerari, però no pas la dels

tant, esperant que es construisi el que seria el nou cementiri, l'actual cementiri vell d'Igualada, els enterraments es feien en un sector conegut com el Moli d'Alert, a Vilanova del Camí.

2

L'any 1983, l'Ajuntament d'Igualada va encarregar la redacció d'un projecte per a un nou cementiri municipal mitjançant la convocatòria del concurs corresponent. També va iniciar l'expedient d'adquisició del terreny per construir-lo. Tal com estava anunciat en les bases, la finalitat del concurs era la de disposar d'un avantprojecte que servís de base per a la redacció del projecte definitiu en el qual, entre altres requisits, es valoraria especialment la integració de les edificacions funeràries en l'entorn paisatgístic, així com la consecució de l'anunciat del programa de la construcció d'un cementiri parc. Al cap de dos anys de l'encàrrec de l'avantprojecte i després de diverses reunions amb el jurat, el concurs va premiar el treball presentat conjuntament pels arqui-

Glorieta de tombes. Cementiri Nou d'Igualada (2013) GARCIA-TORRA

nostres difunts, sinó “la memòria perduda del lloc –l’interior arcaic–, la que es busca amb grans màquines excavadores extraient terra fins arribar a la roca mare” (Garcia, 2011:75). Finalment, “el cementiri tornarà, en un record arcaic, a ser subterrani: una única tomba reconquistada, ocupada per la vegetació, construint així l’esperat retorn a la terra” (Pizza, 2011:120).

Del contrast entre les dues arquitectures que defineixen ambdós cementiris sorgeix la nostra reflexió. Els cementiris no són només llocs de confinament de cossos tinguts com a contaminants, dignificats amb la construcció de belles tombes, panteons i mausoleus envoltats de vegetació i altius xiprers, sinó que també són proscenis de la sociabilitat i per a aquest, no sols entre els vius i els morts, sinó també dels vius entre si i amb ells mateixos. Certes formes de convivència s’hi despleguen, sobre-

tot en les ocasions en què han estat escenaris de trobades, amb un caire commemoratiu, com cada primer de novembre. Podríem dir que el cementiri no s’ha concebut exclusivament com una ciutat per als morts, sinó també com un lloc terrenal animat per la vida de qui manté en el món els seus éssers estimats. D’aquí que ens preguntem si el nou espai funerari, arquitectònicament i simbòlicament tant diferent a la construcció funerària moderna a la qual l’igualadí està habituat, és capaç de sustentar la comunicació que, de sempre, s’ha donat entre la comunitat dels vius i la dels morts. El disseny i l’art de Miralles i Pinós, tant admirat per artistes i arquitectes, guardonat, l’any 1991, amb el premi FAD d’arquitectura, possibilita les mostres d’adhesió, respecte i afecte cap als nostres difunts? La commemoració, la pietat i el recolliment troben en el nou recinte funerari el substrat social que el sosté?

tectes Enric Miralles i Carme Pinós, amb el lema Zementiri

3

L’any 1980, Miralles va obtenir la Bulbright Visiting Scholar, una beca d’investigació i estància a la Universitat de Columbia que el va portar, juntament amb Carme Pinós, a instal·lar-se a Nova York. Un afer important durant l’estància va ser el descobriment del Land Art, una tendència de l’art contemporani que per construir les escultures utilitza el marc i els materials de la naturalesa. El terme s’ha traduït com “l’art de la construcció del paisatge” o “art terrestre” i es va començar a desenvolupar en els paisatges desèrtics de l’oest nord-americà a finals dels anys setanta, amb obres imponents realitzades amb grans excavadores. Artistes com Robert Smithson (1938-1973) i Richard Long (1945) en són alguns representants, els treballs dels quals van tenir una enorme influència en el procés de construcció del cementiri.

Talussos de nínxols. Cementiri Nou d'Igualada (2013) GARCIA-TORRA

D'entrada, el treball de camp que he realitzat per a la confecció de la tesi doctoral (Garcia-Torra, 2018), l'objecte d'estudi de la qual són les apropiacions socials en el Nou Cementiri,⁴ confirma que l'experiència que brinda al transeüent passejar per aquest indret no és la d'estar caminant pel cementiri que ell percep, practica i viu. Més aviat, camina pel cementiri que els arquitectes de la ciutat dels morts han treballat a partir d'un espai essencialment representat o concebut. L'arquitectura de disseny i el protagonisme del paisatge de turons i cels clars, sense la incorporació explícita de símbols religiosos, revesteix la mort d'una nova significació. En l'indret, els difunts es fan presents a través d'un escenari que instrueix els vius sobre la naturalesa i els fins últims de l'existència humana: "Ets pols, i a la pols tornaràs" (Gènesi, 3:19). Al Cementiri Nou la retòrica vuitcentista desapareix i deixa pas a

motius evocadors i metafòrics que signifiquen la mort com quelcom més flexible i desaferrat. A partir d'ara, el cementiri no plantejarà problemes d'ordre pràctic i funcional, sinó que posarà el disseny per davant de la utilitat, la fermesa i la seguretat de l'edificació.

Altres construccions funeràries contemporànies similars a les d'Igualada, com per exemple el cementiri de Fisterra (2000) i els tanatoris de León (2011) i Terrassa (2018), responen a la generació d'una nova transcendència que no parteix de la cultura i de la tradició funerària tan preocupada per la salvació de l'ànima, sinó de les qualitats emotives de la natura i el paisatge en les quals la construcció s'insereix. Un fet prou cridaner és que els arquitectes barcelonins que pensen i dissenyen el Cementiri Nou, amb la pretensió de crear un espai neutre sense símbols de distinció ni jerarquia, van dissenyar unes

4

La recerca sobre el terreny ha implicat un seguit d'estades en les quals es va aplicar tècniques d'observació, tant participant com no intrusiva, amb la finalitat de copsar la manera com els recintes funeraris són practicats per els que els visiten i els utilitzen i com esdevenen l'escenari d'una determinada activitat social. Això ha implicat l'aplicació de tècniques clàssiques del treball de camp etnogràfic en contextos públics (Goffman, E., 1974; Lofland et al., 2006; Lofland, L., 1996; Whyte, 2004; i Grosjean i Thibaud, 2001). També s'ha tractat de delimitar el repertori de situacions i interaccions que es volien observar sobre el terreny per assolir aproximacions més afinades de les accions socials que es volien enregistrar. Alhora, s'han dut a terme entrevistes de caràcter obert a familiars de difunts enterrats al cementiri per tal de comprendre'n les percepcions i els discursos al voltant de les pràctiques *post mortem* en règim de visites i la utilització de l'espai com a lloc de record i memòria dels qui ja no hi són.

Làpida. Cementiri Nou d'Igualada (2013) GARCIA-TORRA

làpides uniformes d'acer Corten⁵ que no admetien ni epitafis, ni flors ni, tampoc, disposar-hi cap tipus d'ofrena.

Davant d'això, la majoria de propietaris de les tombes, que no estan disposats a renunciar a la comunicació i l'intercanvi amb els seus difunts mitjançant objectes, senyals i escrits, han retirat ells mateixos les làpides originàries i, al seu lloc, hi han instal·lat autèntics temples de marbre replets de flors, cintes, senyals, figures, espelmes, imatges, etc., coronats per un epitafi que marca el nom de qui habita aquell espai. La decisió presa pels usuaris demostra que estem davant d'un sistema arquitectònic obstinat pel disseny i que rebutja els gustos populars, uns fets que impedeixen que el cementiri es converteixi en depositari de valors familiars. Per poder deixar marcada a la tomba la continuïtat del difunt en la vida quotidiana dels dolguts, ha calgut que aquests s'apropriessin de l'espai amb les seves

pràctiques d'atencions i visites a les tombes, com ara reemplaçar les làpides impersonals d'origen per d'altres segons els seves pròpies preferències personals.

La permanència eterna entre tombes de pedra i marbre ostentoses dels que han marxat per sempre no té raó de ser en el nou espai mortuori. Aquest cop, el formigó com a material de construcció procurarà la tomba estable i eterna mereixedora d'albergar el record dels nostres difunts. Més que morts que ressusciten i abandonen les tombes durant la nit, el cementiri contemporani els acull entre la natura. L'arquitectura que el delimita i el conté és una arquitectura despullada que no atén ni a referències ni a formes històriques, i atorga tot el protagonisme al paisatge verd dels arbres i el blau del cel que embolcalla l'edifici. El propòsit va ser el de representar la nova concepció de la mort, que flueix, i on la tomba deixa de ser un lloc d'estada per ser vista com un lloc de partida.

5

L'acer Corten és un material de construcció que es va posar de moda a partir dels anys setanta. El seu alt contingut de coure, crom i níquel fa que sigui d'un color ataronjat característic, que li confereix un aspecte oxidat.

Làpida. Cementiri Nou d'Igualada (2014)

GARCIA-TORRA

En lloc de la fórmula “jeu aquí”, hi correspondria més justament “d'aquí parteix” (Massad/Guerrero, 2005:1-2). Cal destacar també que, al Cementiri Nou, la gran tàpia que ens posa en avís que estem davant del cementiri, tal com ocorria al Cementiri Vell, no té cap sentit. Els cementiris paisatgístics com el de Miralles i Pinós, més que contenir les senyes d'identitat de la comunitat—característica dels recintes funeraris commemoratius—, contenen les que fan referència a la identitat del paisatge, la qual cosa seria contradictòria amb la delimitació física del terreny amb murs i una entrada monumental. D'acord amb les dades extretes de converses espontànies realitzades a visitants de l'indret, la manca d'una porta massissa, com per donar la sensació de tenir la casa dels nostres difunts prou protegida de l'exterior, tampoc ha sedimentat en les ments d'alguns igualadins que utilitzen el lloc. Un visitant, ho expressa de la manera següent: “Si jo no vull desmerèixe'l [el cementiri] però, que el teu fill estigui en un lloc on no hi ha porta és dolorós”.⁶ L'exuberància arquitectònica de l'edificació tampoc és del gust de tothom, tal com mostra el comentari d'un usuari: “L'arquitecte va voler ser tan modern i tan avantguardista que és com els dissenyadors de roba, molt bonic, però, després dius, on vas amb això!”.⁷ D'aquest sentit de malestar viscut vers el Cementiri Nou, el 2002 la premsa ja se'n feia ressò quan el comparava amb un abocador (Espadaler, 2002:27). Exemples com aquest de les tensions que es produeixen entre el recinte funerari i els que l'utilitzen parlen per si sols. En la segona dècada del segle XXI, el traspass del cementiri ciutat al cementiri paisatgístic comença a presentar els primers símptomes de rebuig per part d'aquells que hi han d'enterrar algú.

En la nova arquitectura funerària, aprecia Michel Vovelle (1991), la dels sentiments i de les emocions, s'emmiralla la mentalitat contemporània vers la mort, que es caracteritza per l'omnipresència d'un model restrictiu de conductes vers el fet de morir. L'autor observa que la desestructuració de tota una tradició religiosa de preparació davant la mort ha provocat una disminu-

ció de les trobades amb aquesta, cosa que té implicacions directes en els rituals funeraris i en el propi espai de la mort. Vovelle creu que les noves necròpolis són llocs on no hi ha carisma i on són absents l'imaginari col·lectiu i de les expressions del sentiment familiar que sempre s'ha donat en els cementiris clàssics. Ara, sense estàtues i epitafis cada cop més escassos, els llocs on habiten els morts representen l'última expressió de la *mort-tabú*; un nou model que no equival a una pura i simple exclusió de la mort, sinó que “darrere d'aquesta evolució es perfila una recerca d'un sistema de mort diferent i nou” (Vovelle, 1991:1-10). Per sort, a Igualada, malgrat la manca d'interès dels gestors del cementiri de reforçar les pràctiques de culte, com les visites a les tombes i de fer els arranjaments que calguin per convertir-lo en un lloc més adient a la personalitat dels seus usuaris, aquests han pres la decisió de respondre amb pràctiques de resistència i contínua revaloració. Al respecte, és pertinent l'exemple d'un usuari del cementiri, el familiar del qual —el seu fill— va ser dels primers cossos que es va enterrar al nou recinte. Des de llavors, l'home no només creu que els gestors del Nou Cementiri tenen l'indret abandonat, sinó que tampoc donen les atencions per celebrar com cal la festivitat de Tots Sants, tal com sempre s'ha fet al Cementiri Vell. Quan arriba el dia de la celebració, si al nou recinte se celebra la missa tradicional dels difunts és gràcies a aquest veí d'Igualada, que ha facilitat tot allò necessari perquè es dugui a terme i perquè els igualadins gaudeixin d'un dia de celebració tan destacat. Actualment, malgrat que els responsables del lloc no ho veuen amb bons ulls, el senyor, com cada d'any des de la inauguració de l'edificació, continua organitzant la celebració de l'Eucaristia el dia de Tot Sants.

La tesi doctoral en curs servirà per acabar de descriure i analitzar com els usuaris del Nou Cementiri, amb les seves pràctiques de culte *post mortem*, s'encaren a un sistema de comunicació que desconeixen per complet, és a dir, un cementiri contemporani que no combrega amb els gustos de la majoria dels seus usuaris ni els representa

6

Treball de camp, 1-XI-2017.

7

Treball de camp, 30-X-2018.

en el que per a ells és, tant físicament com simbòlicament, un espai funerari. Lluny de pensar que pel que fa a la qüestió dels seus difunts tot s'hi val, no els deixa indiferent el fet d'estar en un espai "arquitecturitzat", és a dir, geometritzat i ordenat a partir d'una obra d'art que pretén no només assolir una funcionalitat, sinó sobretot imposar-ne la llegibilitat, la capacitat de transmetre com interpretar-lo, amb l'objectiu d'homogeneïtzar unes pràctiques esperables i voler suposar estímuls cognitius i semàntics. Davant d'això, cal tenir present que l'aflicció que hom sent per la pèrdua de l'ésser estimat marca el començament d'una etapa de transformació en la relació amb el difunt, que serà la relació entre els vius i els morts, una relació que continuarà al llarg del temps i en què els espais, les coses i les sensacions que la mort ocasiona i el dol respectiu tenen un paper fonamental, atès que proporcionen

una gran ajuda per a la seva acceptació, ja que confereixen un sentit a la pèrdua, com a significacions íntimes. Ara per ara, els usuaris del nou espai funerari projectat per Miralles i Pinós se n'estan apropiant per convertir-lo en un indret apte per significar la mort; un marc simbòlic idoni per visitar els difunts i plorar-los. Perquè sembla que els arquitectes, amb el gran afany de demostrar de manera única i exclusiva la seva capacitat creativa, s'han oblidat que el cementiri és una institució que aconsegueix unes funcions socials i comunitàries importants. ■

BIBLIOGRAFIA

Allué, M. (1998). La ritualització de la pèrdua. *Anuario de Psicología*, 29(4), 75.

Allué, M. (2004). Els cementiris i la mort. Dins M. Allué, R. Arnabat, F. Blanc, J. Castillo, T. Salvador, E. Tomàs, i J. Valls, *El cementiri de Vilafranca del Penedès*. Vilafranca del Penedès: Jordi Valls.

Blanco, A. (2015). *Flujo laminar. El Cementerio de Igualada y los procesos elásticos en la arquitectura de Enric Miralles y Carme Pinós*. Escuela Técnica Superior de Arquitectura de Madrid. Universidad Politécnica de Madrid, 189. (Tesi doctoral)

Espadaler, A. M. (2 novembre 2002). Un cementiri mal cuidat. *La Vanguardia*, p. 22.

Cavallé, N. (2001). Introducció. Dins J. Amades, *La mort. Costums i creences*. Biblioteca Tradicions Populars, 11, XVII.

García, M. (2011). *Espacio, Paisaje y Rito: Formas de sacralización del territorio en el cementerio europeo del siglo xx*. ETSAM, UPM, Madrid. (Tesi doctoral)

García-Torra, D. (2018). *Apropiacions socials d'un espai funerari arquitecturitzat: El Nou Cementiri d'Igualada*. Facultat de Geografia i Història. Universitat de Barcelona. (Tesi doctoral)

Loosle, R. (1991). La muerte entra en el estudio de diseño. Dins *Una arquitectura para la muerte. Actas del I Encuentro Internacional sobre los Cementerios Contemporáneos, Sevilla 4 y 7 de Junio de 1991*, Junta de Andalucía/Consejería de Obras Públicas y Transportes, Sevilla, (p. 26-39).

Massad, F., i Guerrero, A. (2004) La inconclusa arquitectura del sentimiento. Dins *Arquitectos*, (p. 1-2).

Pizza, A. Cementerio Municipal, Igualada (Barcelona) 1985-1991. Dins *Enric Miralles, 1972-2000*. Barcelona: Fundació Caja de Arquitectos, (Col·lecció arquitectos, 33, p. 105-124).

Vovelle, M. (1991). La crisis de los rituales funerarios en el mundo contemporáneo y su repercusión en los cementerios. *Una arquitectura para la muerte. Actas del*

I Encuentro Internacional sobre los Cementerios Contemporáneos, Sevilla 4 y 7 de Junio de 1991, Junta de Andalucía/Consejería de Obras Públicas y Transportes, Sevilla, (p. 1-10).